

Srebren Dizdar

NOMEN (NON) EST SEMPER PROPER OMEN: od Balkana ka jugoistočnoj Evropi

*Doći ćeš jednog dana na čelu oklopnika sa sjevera
I srušiti do temelja moj grad
Blažen u sebi
Veleći*

*Uništen je on sad
I uništena je
Nevjerna
Njegova Vjera¹*

Ove snažne riječi iz pera pjesnika prizivaju sjećanje na historiju ovih krajeva. Od čuvenog vjerskog raskola između istočnog i zapadnog kršćanstva u 11. stoljeću, područje Jugoistočne Evrope ostalo je rastreseni i uznemireni, a vrlo često prekrojani i podijeljeni teritorij u ovom dijelu svijeta. Nakon relativno dužeg perioda stabilnosti pod Rimljanima, u doba *Pax Romana*, šizma između rimokatoličke i pravoslavne crkve prouzročila je mnoge sukobe i probleme, koji su ovom regionu dali neslavni naziv jednog od najnemirnijih mjesta u historiji čovječanstva. U stoljećima koja su uslijedila, region je bio neprestano izložen raznovrsnim uticajima. Oni su varirali od ponekad posve suprotnih historijskih, političkih, društveno-ekonomskih, kulturnih i religijskih zasada do mnogo složenijih pitanja u netom završenom 20. stoljeću, gdje su se u nekoliko navrata žestoko sudarile velike ideje i ideali sa izvitoperenim ideologijama. Na ovom prostoru su se susretali Istok i Zapad, tu su se našle jedna pored druge četiri velike monoteističke religije (judaizam, rimokatoličko kršćanstvo, pravoslavno hrišćanstvo i islam, ali i neki drugi heretički pokreti); ovdje su se smjenjivali svi dobro poznati politički sistemi; a povremeno su nova

1 Mak Dizdar, 'Poruka', U: Mak Dizdar, *Kameni spavač*, Did, Sarajevo, 1999., p. 178.

carstva smjenjivala ona koja su nestajala, ili su različiti dijelovi ovog teritorija živjeli pod istim pravnim i političkim okvirom, da bi potom postajali nezavisni i međusobno se sukobljavali. Bilo je i teških vremena, kada su tegobe i bijeda bile oličenje haosa i očaja diljem ovog uzburkanog prostora.

*Pa tajno kao vješt uhoda sa zapada
Moje žilište sažeći
Do samog dna
I pada*

*I reći ćeš onda svoje tamne riječi
Sada je ovo gnijezdo već gotovo
Crknut ćeš kao pas pseći
Od samih
Jada*

*Pa kao mudar badac sa istoka
Što drugom brani da bdije i snije
Sasut ćeš
Otrov
U moj studenac
Iz koga mi je
Piti*

*I smijat ćeš se vas opijen
Kako me više neće
Biti*

(...)

*Sa juga lukav robac prerušen kao trgovac
Vinograd ćeš moje do žile sasjeći
Pod nogama ubogim da
Bude manje hlada
I ponor
Veći*

*I više glada da ima
U staništima¹*

1 Mak Dizdar, op.cit., pp. 178-180.

Uprkos ovim kataklizmičkim slikama razaranja i ništavila, napadnuti tvrdoglavo ustrajava u svom opstajanju i svojoj vječitoj prisutnosti i prkosnosti na ovom tlu.

*A ja ću začudo još na zemlji prisutan biti*¹

da bi, potom, iskazao opori komentar o svom napadaču:

*(Ti ništa ne znaš o gradu u kome ja živim
Ti nemaš pojma o kući u kojoj ja jedem
Ti ne znaš ništa
O hladnom zdencu
Iz koga ja
Pijem)*²

te, napokon,:

*(Ne rekoh li ti već jednom
Da o meni zaista ne znaš ništa –
Da ne znaš ništa o mome luku i strijeli
Da ništa ne znaš o mome štitu i maču
Da nemaš pojma o tim
Ljutim oružjima
Da ne znaš ništa o mome bijednom tijelu
Niti kakav on žarki plamen
U sebi
Ima)*³

Ova pjesnička poruka odaslana od nepoznate osobe iz srednjovjekovne Bosne mogla bi se s lakoćom proširiti i na neke druge (smije li se čak reći: sve?) krajeve smještene na jugoistočnim dijelovima Evrope. Riječ je o regionu koji je u prošlosti nosio različita određenja, ali se čini da se najduže zadržao naziv Balkan. Ta se odrednica i danas najčešće koristi i čuje, premda mnogi osporavaju time implicirane odlike u ovom dobroćudnom *toposu*. Međutim, da li je “*nomen est omen*”, odnosno, da li je “ime” ujedno i “znak” ili ono “sudbinsko određenje”, koje opredjeljuje suštinu stvari? Mišljenja smo da to nije uvijek slučaj, pa bismo morali ponešto ograničiti pomenutu latinsku izreku u: “*Nomen non est semper proper*

1 Ibid., p. 180.

2 Ibid.

3 Ibid., p. 186.

omen” (Ime nije uvijek stvarni znak), naročito zbog nedovoljnog poznavanja suštine, ili svjesnog izbjegavanja da se do nje dopre.

Po uglavnom prihvaćenom mišljenju, ovaj region se u današnjim okolnostima prostire od Slovenije i Mađarske na sjeverozapadu, preko Rumunije i Moldove na sjeveroistoku, prema Bugarskoj i Turskoj na istoku, te Albaniji i Grčkoj na jugu. Hrvatska, Bosna i Hercegovina, kao i Srbija i Crna Gora, leže u njegovim središnjim dijelovima. Valja primijetiti da neke zemlje unutar regiona odbijaju svoju pripadnost ovako postavljenom regionalnom ustroju. Naročito se tome opirala Hrvatska pod vođstvom svog prvog predsjednika, pokojnog dr. Franje Tuđmana, a i Slovenija i Mađarska bi rado izbjegle geopolitičke konotacije koje naziv Balkan donosi, premda se, u ozračjima postkomunističke tranzicije ka globalnom kapitalističkom poretku, Slovenija i Hrvatska, zajedno sa Bosnom i Hercegovinom, već označavaju kao ‘zapadni Balkan’ nasuprot ‘istočnim’ susjedima preko rijeke Drine.

S druge strane, pojedini savremeni autori pribrajaju u region i Slovačku i Češku, a neka popularna uopćavanja izjednačavaju istinski početak regiona na bečkoj željezničkoj stanici Südbanhof, ili, još preciznije, u bečki Peti *bezirk*. Oni smatraju da na ovoj šarenoj buvljoj pijaci, na kojoj se mogu vidjeti i čuti bezbrojni predmeti i ljudi koji su tu došli pretežno iz zemalja koje leže južnije od tog mjesta, vlada svojevrsna isprepletenost međusobno povezanih (sup)kultura. Neko bi drugi našao slične primjere na čuvenoj budimpeštanskoj Kineskoj pijaci /*Kinokai*/, premda ovaj naziv ukazuje na mnogobrojne trgovce iz Azije, koji u sve većem broju dolaze na ove prostore Evrope u posljednjih deset do petnaest godina. Uostalom, još je čuveni austrijski političar i diplomata knez Klemens Wenzel Nepomuk Lothar von Metternich (1773.-1859.) izrekao poznatu opasku da "Azija počinje na Landstrasse" - putu koji vodi iz Beča ka istoku – aludirajući time na turske opsade Beča, te na svekoliko orijentalno, “azijsko” šarenilo osmanskih vojnih tabora, sa neizbježnim kamilama, koje su u doba turskih prodora pasle u Bečkoj šumi.

Ova stalna gibanja nisu bila ništa manje neobična u bližoj ili daljoj prošlosti. Različiti su razlozi tjerali mnogobrojne etničke grupe stazama i bogazama preko beskrajnih panonskih ravnica, ili preko surovih planinskih vijenaca u centralnim dijelovima regiona. Ti narodi su donosili sa sobom svoje osobene, ‘primitivne’ ili ‘razvijenije’ kulturne odlike. Oni su stalno pridonosili nove šare kao znakove prepoznavanja u mnogostruko složenim tkaninama pluraliteta narodâ i kulturâ na ovim prostorima. Neka imena tih plemena, naroda ili čak velikih nacija zvuče nam poznato i donekle blisko:

Kelti, Iliri, drevni Perzijanci, Makedonci Aleksandra Velikog, /antički/ Heleni, Rimljani, Goti, Slaveni, Huni, Avari, Turci i Mongoli; ali šta ćemo s onim napadačima kao što su bili Alani, Bastarni, Dačani, Gepidi, Vandali, Markomani, Heruli, Karpi, Kvadi, Kostoboci, ili pak tajanstveni Hazari? Mogle bi se nabrojati i bezbrojne vojne na ove krajeve – od ahajskih lađa pod Trojom iz Homerove **Ilijade**, perzijskih armija u pokušaju da pokore grčke gradove-državice /polis/ u petom stoljeću prije našeg računanja vremena; preko rimskih legija, njihovih konzula i potonjih careva; provala germanskih i slavenskih naroda sa sjeveroistoka i Atila “biča Božjeg”; bizantinskih imperatora naspram vojski Karla Velikog; srednjovjekovnih krstaša i Friedricha Barbarosse na putu ka Svetoj zemlji; bugarskih careva i ugarskih kraljeva protiv hrvatskih, bosanskih, srpskih i makedonskih vladara; od progona heretika do osmanlijskih provala i osvajanja; austrijskih protuudara i princa Eugena Savojskog, koji je potkraj 17. vijeka spalio i Sarajevo i Skoplje; mletačkih i dubrovačkih sukoba; Napoleonovih generala i maršala u Ilirskim provincijama; ruskih trupa u Rumuniji i Bugarskoj u drugoj polovini 19. stoljeća i nikad prihvaćenog mira u selu San Stefano pokraj Carigrada; pobuna i ustanaka; ‘umirivanja’ pojedinih krajeva odlukama međunarodnih skupova, kakav je bio čuveni Berlinski kongres 1878; dva balkanska i dva svjetska rata, te krvavi raspad druge Jugoslavije na izmaku 20. stoljeća i milenija.

Historija nam je obično ostavljala zabilježene upravo bitke i osvajanja, ali se, gotovo na svakom koraku, neprestano otkrivaju novi dokazi osobenih društvenih i kulturnih vrednota ovih krajeva. Čini se da nas oni jednako iznenađuju kao što je to bio slučaj i sa mnogim putnicima u prošlosti, koji su postavljali mnoga pitanja u nastojanju da sklope potpuniju sliku u ovom isprepletenom, multikulturnom i polivalentnom, kompozitnom mozaiku narodâ i kulturâ, geografije, politike i historije.

Na ovim prostorima bilo je putnika raznih vrsta. Većinu njih bismo mogli označiti kao radoznale pojedince i pustolove, koji su, od antičkih vremena i Herodota do našeg doba, pohodili ove krajeve da utáže znatiželju koja ih je nagnala da pođu nesigurnim putevima, ili da obave neki delikatni zadatak (bilo da je u pitanju diplomatska misija, špijunski poduhvat, trgovina, ili pak misionarska zadaća na širenju određenih vjerskih ili kakvih drugih pogleda). Mnogi od tih putnika ostavili su dragocjene zapise, bilo u vidu bilješki i dnevnika s tih putovanja, ili putopisa o svojim utiscima o zemljama i narodima koje su vidjeli tokom svojih kraćih ili dužih boravaka na ovim prostorima. Neki od tih zapisa su poznatiji od drugih, kao što su zapisi jednog od članova austrijske delegacije na putu ka Carigradu,

Benedikta Kuripešića iz 1530. godine¹. U okviru svoje diplomatske misije, delegacija je posjetila i tadašnjeg osmanskog zapovjednika Bosne Gazi Husrev-bega u njegovoj rezidenciji u selu Glavogodina podno Igmana, na Ilidži pokraj Sarajeva. Kuripešić i ostali članovi delegacije ostali su zadržani kako samim ceremonijalom i jasno iskazanim državnim osobinama slavnog ratnika koji je tih godina utemeljavao urbane vizure buduće sarajevske čaršije, tako i muževnim izgledom njegove pratnje u sjajnim odorama u duhu tog vremena. Gazi Husrev-beg je tih godina upravo podizao svoje brojne zadužbine, uključujući i velelepnu džamiju i medresu, te biblioteku, stvarna izvorišta budućeg duhovnog i intelektualnog strujanja u Bosni i Hercegovini u stoljećima koja su uslijedila pod osmanskim upravom. U vrijeme kada je jedan drugi putopisac Evlija Čelebija prošao ovim krajevima u 17. stoljeću, mogao je, bez obzira na izvjesne rezerve prema njegovim povremenim preuveličavanjima i oduševljenjem za određene vidove kulturnih zasada pod već ponešto pošrnulim osmanskim gospodstvom, da u svojoj *Seyahatnamesi (Putopisu)*² prikaže niz dragocjenih pojedinosti o komunikaciji među kulturama tog vremena. Potonji putopisni zapisi ostali su upamćeni ne samo po svojim pažljivim opservacijama, nego i po određenim literarnim vrijednostima, kao što je to učinio Alberto Fortis u 18. stoljeću bilježeći prekrasnu baladu o tragičnoj sudbini Hasanaginice u svom djelu *Viaggio in Dalmazia (Putovanje u Dalmaciju)*. Čudesnim putevima sudbine, ovi prekrasni stihovi su zainteresirali i jednog Goethea, koji je prepjevao na njemački, a preko tog prijevoda se za nju zainteresirao i Walter Scott u Velikoj Britaniji. Njegov prijevod sa njemačkog na engleski jezik otvorio je puteve daljnjeg zanimanja za ove prostore, koji su u doba narastanja i razvitka evropskog romantizma postali nepresušno vrelo inspiracije za mnogobrojne pjesnike i stvaraoce iz zapadne Evrope. Treba li posebno pominjati Lorda Byrona i njegovog prvog bajronskog junaka širih razmjera Childe Harolda iz četiri pjevanja (*Cantos*) u *Childe Harold's Pilgrimage (Putovanja viteza Harolda)*, odnosno, još

-
- 1 U izvorniku: Benedikt Kuripeschitz, *Itinerarium. Weygrass Kuen. May. botschaft gen Constantinopel zu dem Tuerkischen Kaiser Suleyman*, Anno XXX-MDXXXI (= 1531.). (= Benedikt Curipeschitz, *Itinerarium der Botschafts Reise des Josef von Lamberg und Nikola Jurischitz durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel 1530*, Innsbruck (?), 1910). Putopis je objavljen u prevodu na naš jezik kao: Benedikt Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju i Bugarsku i Rumeliju*, Sarajevo, 1957.
 - 2 Evlija Čelebija, *Putopis* (preveo s turskog Hazim Šabanović), Biblioteka "Kulturno naslijeđe", "Veselin Masleša", Sarajevo, 1967.

uže, njegove *Turkish Tales (Turske priče)*, u kojima se prepliću avanture okrutnih begova i njihovih robinja, te kršćanskih zatočnika egzotičnih imena kao što su Corsair (Gusar) ili Giaour (Đaur). I Byronov prijatelj Percy Bysshe Shelley se zainteresirao za oslobodilačku borbu grčkog naroda protiv Osmanlija, u duhu svojevrsnog panhelenskog (ili filhelenskog, kako se tada govorilo) raspoloženja u britanskim intelektualnim krugovima. Slobodi Grčke on je posvetio svoju posljednju veliku poemu pod nazivom *Hellas (Helada)*¹. Ne treba čuditi da je svoj poziv za političku slobodu ovog dijela Evrope od Turaka Shelley izrekao već u predgovoru poznatom izjavom “We are all Greeks” (“Svi smo mi Grci”). Ovo relativno kraće djelo u 1.100 stihova inspirisano je antičkim Eshilovim predloškom *Persae (Perzijanci)*. Poput Eshilovog spjeva, u kojem se radnja događa samo među Perzijancima koji žele pokoriti slobodne grčke državnice, tako se i u Shelleyjevom spjevu vide samo Osmanlije, a ne i grčki buntovnici. Na dvor sultana Mahmuda u Istanbulu neprestano dolaze brojni glasnici, koji donose vijesti o pobuni grčkog naroda. Shelley se služi brojnim vizionarskim likovima – poput Isusa Krista, Muhameda, Ahasvera (Jevreja lugalice) i duha Mehmeda II. – kako bi prikazao ciklični tok historije i nagovjestio konačnu pobjedu porobljenih Grka, ali je njegov temeljni iskaz dat u horovima, komponiranim poput pjesama za operu, i sažet u čuvenoj pjesmi ‘The world’s age begins anew’ (‘Počinje novo doba svijeta’). Nekoliko godina kasnije francuski pisac Prosper Mérimée je svojim izmišljenim dramskim pričama pod nazivom *La Guzla (Gusle, 1827.)*² o hrabrim balkanskim odmetnicima (hajducima), njihovim poduhvatima protiv osmanske vlasti, jednostavnim načinom života u kojem su prenaplašeni osjećaji poštenja, časti i žrtvovanja za druge, te neobičnim muzičkim instrumentima (gusle) uz koje se opjevaju njihovi podvizi, samo upotpunio romantično-egzotičnu sliku o “Divljem (jugo)istoku” Evrope s početka 19. stoljeća.

U drugoj polovini 19. stoljeća je i slavni viktorijanski pjesnik Alfred lord Tennyson osjetio potrebu da ispjeva apoteozu borbi Crnogoraca protiv

- 1 Ovu lirsku dramu Shelley je napisao potkraj (u oktobru) 1821. godine u Pisi u sjevernoj Italiji, gdje je tada živio. Ovo je posljednje djelo koje je objavljeno za njegova života, prije tragičnog utapanja u olujom zahvaćenom Livornskom zalivu, jula 1822. godine.
- 2 Slično svom slavnom škotskom prethodniku Jamesu Macphersonu iz 18. stoljeća, tvorcu spjeva o mitskom keltskom junaku Ossianu, i Mérimée je tvrdio da je ovo djelo prevod narodne poezije prikupljene u nekadašnjim Napoleonovim Ilirskim provincijama, premda se radilo o pjesmama koje su bile plod njegove osebujne mašte.

Osmanlija u pjesmi pod nazivom ‘Montenegro’, premda se ona ne može ubrojiti u njegova najbolja ostvarenja, poput ‘Charge of a Light Brigade’ (‘Napad lake konjice’), patriotski potaknute herojskom napadu i potonjem stradanju britanskih vojnika u Krimskom ratu, u bici kod Balaclave kod Sevastopolja, 25. oktobra 1854. godine.

U naredna dva stoljeća su bezbrojni autori – od književnika, do slikara i kompozitora, a od 20. stoljeća njima su se priključili i filmski stvaraoci – nalazili u Balkanu zlatni rudnik inspiracije za svoja djela. Mogu se u njihovim nastojanjima prepoznati šire zamišljene transformacije maglovitih i nadasve maštovitih prikaza odnosa unutar pojedinih naroda, odnosno određenih junaka iz tih krajeva, čiji su životi mogli pobuditi zanimanje prosječnog zapadnoevropskog građanina. Među poznatijim ostvarenjima vrijedi pomenuti područje Transilvanije u današnjoj Rumuniji i njenog krvoločnog vladara grofa Vlada Tepesa, kojeg je ovjekovječio Bram Stoker u romanu *Dracula* (**Drakula**, objavljenog 1897. godine) u duhu iznimno popularne podvrste romana ‘strave i užasa’, odnosno ‘gotskog romana’ (*Gothic Novel*). Na sličan način i Anthony Hope Hawkins (1863.-1933.) je zagolicao maštu svojih čitalaca likom engleskog *gentlemana* Rudolpha Rassendylla u romanu *Prisoners of Zenda* (**Zatočenici Zende**, objavljen 1894.), te njegovom nastavku *Rupert of Hentzau* (**Rupert od Hentzaua**, iz 1898. godine). Rassendyll se predstavlja kao vladar izmišljene balkanske državnice Ruritnije (kojemu je fizički neobično sličan) i uspješno spriječi zavjeru protiv legitimnog kralja. U toj romantičnoj pustolovini se događa i ljubav između kraljeve vjerenice, princeze Flavije, i njenog hrabrog britanskog spasioca, ali se Rassendyll galantno povlači pred svojim osjećanjim u korist već dogovorenog braka i viših, državnih interesa. U nastavku knjige, Rassendyll pomrsi konce negativcu Rupertu od Hentzaua i njegovoj zavjeri princeze Flavije, čiji je brak nesretniji od samih prilika u toj zemlji. Bez obzira na to što mu se pruža prilika da zadobije voljenu ženu, pa i sam prijesto, Rassendyllova odluka ostaje nepoznata, jer gine kao žrtva političkog atentata.

Ovako postavljene priče samo su učvrstile bezbrojne religijske, etničke, socijalne, a nadasve socijalne predrasude i seksualne strahove i tabue zapadnoevropskog svijeta o balkanskim gudurama. U svom pionirskom radu *Inventing Ruritania* (*Izmišljanje Ruritnije*)¹, Vesna Goldsworthy

1 Vesna Goldsworthy, *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination*, Yale University Press, New Haven and London, 1998. Knjiga je objavljena i kao Vesna Goldsworthy, *Izmišljanje Ruritnije: Imperijalizam mašte*, Geopoetika, Beograd

je ispitala brojna pisma, dnevnike, putopise, novinske članke, ali i mnogobrojna djela iz tzv. 'lijepe književnosti', inspiriranih tematikom Balkana, pretežno u toku 19. stoljeća. Autorica se, istina, ograničila na djela na engleskom jeziku, ali je pokazala svojevrsnu eksploataciju novije balkanske historije i geografije u književnosti, a kasnije i u 'industriji zabave' (filmu, TV, pa do najnovijih kompjuterski generiranih video-igrica inspiriranih brojnim sukobima i ratovima vođenim na ovom tlu). Od posebnog značaja je njena geopolitička analiza šireg konteksta međuzavisnih uticaja, koji su, s vremena na vrijeme, vodili ka značajnom političkom angažiranju tada vodećih evropskih sila ka rješavanju 'balkanskog pitanja'. U nizu tada nebično popularnih egzotično-pustolovnih djela koja su se javila nakon Hope Hawkinsovih romana, ovi prostori se pojavljuju pod izmišljenim imenima poput Kravonije, odnosno Trakije (u djelima Sidney Greera) ili Mezije kod Dorothea Gerarda. Ako im pribrojimo i jednog Shakespearea, koji je radnju svoje komedije *Twelfth Night, Or What You Will* (**Bogojavljenjska noć, ili kako hoćete**, 1601.) smjestio na obale Illyrije, dobijamo već dovoljan skup raznorodnih naziva za isti geografski prostor u sada već naraslom procesu "književne kolonizacije" britanske literarne produkcije.

Goldsworthyjeva analizira i djela nekih drugih britanskih pisaca, kao što su George Bernard Shaw ili E.M. Forster. Oba autora su u neuspješnim ostvarenjima dalje proširila već dobro utemeljenu predstavu o Balkanu kao o nečem drugačijem, onom "Drugom" (*the Other*), kako se određuje u savremenom postmodernističkom i postkolonijalnom diskursu. U svojoj komediji *Arms and the Man* (**Oružje i čovjek**, 1932.), koja predstavlja dekonstrukciju stereotipne ratne melodrame, Shaw je ismijao nastojanje Bugara da se evropeizuju, jer ih je uglavnom prikazao kao primitivne i zaostale divljake. S druge strane, E.M. Forster je, čini se, dao oduška svojim homoerotičnim maštarijama u tankom djelcu pod znakovitim naslovom *The Heart of Bosnia* (**Srce Bosne**), koji odmah asocira na čuvenu dužu novelu Josepha Conrada *The Heart of Darkness* (**Srce tame**, 1902.). U našem kontekstu bi se, vjerovatno, asocijacija kretala ka andrićevskom "tamnom vilajetu". U komadu koji nikada nije izveden na sceni, Forster je, pored koketne kćerke britanskog konzula, uveo i likove dvojice ro-

2000. Ista autorica se namjerava ponovo vratiti toj temi u: "Invention and In(ter)vention: "The Rhetoric of Balkanisation" (Invencija i n(ter)vincija: Retorika balkanizacije) u: *The Balkans as a Metaphor. Between Globalization and Fragmentation* (**Balkan kao metafora. Između globalizacije i fragmentacije**), MIT Press, Cambridge, MA, 2002.

mantično prikazanih Bosanaca, koji su uvijek spremni da se uključe u njene seksualne fantazije i na taj način uklone posljednje moralne brane mnogobrojnim civilizacijskim predrasudama i preprekama, što značajno odvajaju ćudoredne zapadne Evropljane od seksualno oslobođenih, ako ne i lascivnih i raskalašenih, Balkanaca. Moglo bi se s razlogom pretpostaviti da je Forster ovu dramsku skicu napisao kao pripremu za svoje kasnije susrete s Orijentom – bilo da se radilo o njegovim homoseksualnim sklonostima, opisanim u romanu *Maurice* (napisanom 1913., ali objavljenom tek nakon autorove smrti 1972.), ili izravnim kontaktima te vrste s bliskim prijateljem Muhamedom u Egiptu tokom I. svjetskog rata; ili, pak, u kobnom susretu islama i hinduzima s kolonijalnim britanskim sistemom vrijednosti u romanu *A Passage to India (Put u Indiju, 1924.)*, odnosno srazu evropskog Zapada sa azijskim Istokom. U tom kontekstu se ovi prostori dobro uklapaju u teoriju Orijentalizma američkog filozofa libanonskog porijekla Edwarda Saida,¹ čiji su stavovi bitno uticali na promjenu izvrsne slike odnosa između nekadašnjih kolonijalnih gospodara i njihovih duhovno probuđenih (premda ne i posve oslobođenih) koloniziranih podanika.

Balkan je u razdoblju između dva svjetska rata bio plodno tlo za pisce detektivsko-špijunskih romana, kao što su Agatha Christie, Graham Greene, i John Buchan, koji nisu imali nikakvo bliže iskustvo s događajima na Balkanskom poluostrvu, ali su dosljedno nastavili da projiciraju svoje vizije i verzije ovih prostora, sve dok su one imale određenu komercijalnu prođu, premda su ostajale daleko od stvarnih umjetničkih vrijednosti, a još dalje od kompleksne realnosti ovih prostora. Čak i onda kada su pojedini autori, poput Rebeccae West, prokrstarili ovim krajevima uoči izbijanja Drugog svjetskog rata; ili pak aktivno sudjelovali u ratnim zbivanjima, poput Evelynna Waugha, njihovi su literarni zapisi ostajali opterećeni donesenim ili nanovo proživljenim predrasudama. Između djela *Black Lamb and Grey Falcon (Crno jagnje, sivi soko, 1941.)* Rebeccae West i *The Balkan Trilogy (Balkanske trilogije, 1960.-1965.)* Olivije Manning² nalazi se

1 Edward Said, *Orientalism: Western Conceptions of the Orient (Orijentalizam: zapadnjačke koncepcije Orijenta)*, Routledge & Kegan Paul Ltd, London, 1978.

2 Manningova je objavila dijelove svoje prve trilogije pod naslovima: *The Great Fortune (Velika sreća, 1960.)*, *The Spoilt City (Iskvareni grad, 1962.)* i *Friends and Heroes (Heroji i prijatelji, 1965.)*. Potkraj života objavila je još jedan niz od tri djela pod nazivom *The Levant Trilogy (Levantinska trilogija)*, koja se sastoji od: *The Danger Tree (Opasno drvo, 1977.)*, *The Battle Lost and Won (Izgubljena i dobijena bitka, 1978.)* i *The Sum of Things (Suma stvari, 1980.)*.

Waughova trilogija *Sword of Honour* (**Mač časti**, 1965.)¹ u kojoj se, u završnom dijelu, opisuju dogodovštine kapetana Guya Crouchbacka kao oficira za vezu u štabu Titovih partizana u Jugoslaviji, što je, u stvarnom okruženju bio zadatak samog Wauga u sklopu misije pod vođstvom Randolpha Churchilla, sina britanskog premijera tokom 1943.-44. godine. Bez obzira na to što je mogao vidjeti iz prve ruke situaciju na terenu, Waugh je u svoj prikaz ratnih događaja na tlu ratom zahvaćene Jugoslavije unio mnoštvo svojih ličnih predrasuda, zbog kojih je dugo vremena bio *persona non grata* u poslijeratnim prikazima savremenih britanskih autora u jugoslavenskoj anglistici. Nešto bolju sudbinu u tom smislu imao je Lawrence Durrell, koji je proveo tri godine kao britanski diplomata u poslijeratnom Beogradu (1949.-1952.), između misija na Rodosu i Kritu u Grčkoj. Durrell je svoj boravak u komunističkoj Jugoslaviji doživio kao lično poniženje i kaznu. U privatnoj korespondenciji iznosio je niz negativnih, čak otrovnih žaoka na račun situacije u sredini koju nije ni pokušao da upozna, a još manje da shvati. U pričama čiji je glavni junak izmišljeni britanski diplomata Antrobus, miješaju se komični efekti prizemne farse s inteligentnim i gorkim sarkazmom u prikazivanju nečega što bi se moglo, u nedostatku boljeg izraza, podvesti pod njegovo tumačenje “homo balcanicus”, nezrelog, sirovog i surovog homoida, bližeg majmunu nego civiliziranom Evropljaninu i kozmopoliti, kakvim je Durrell morao sebe doživljavati u svom neshvatanju sredine u kojoj se našao zbog svojih profesionalnih zadataka kao press ataše britanske ambasade. Durrell će se vratiti Balkanu i svom špijunskom trileru *White Eagles Over Serbia* (**Bijeli orlovi nad Srbijom**, 1957.), u kojem će njegov pukovnik Methuen, iz Odjeljenja za specijalne operacije, prokrstariti planinama Balkana od Beograda do Soluna, u nekoj vrsti izvrnutog pohoda ka mjestima poznatih iz bitaka vođenih u finišu Prvog svjetskog rata. Njegov stvarni zadatak bio je da istraži tajanstvene događaje u Novopazarskom sandžaku. Kako pojašnjava Goldsworthyjeva, Durrell je na ovaj način oživio sjećanje na popularnu pjesmu s početka 20. stoljeća, iz vremena Aneksione krize:

*“If you do not know my address,
Write to Orient Express
In Novibazar Sanjak”*

1 Waugh je izvorno objavio ova tri romana pod pojedinačnim naslovima *Men at Arms* (**Ljudi pod oružjem**, 1952.), *Officers and Gentlemen* (**Oficiri i džentlmeni**, 1955.) i *Unconditional Surrender* (**Bezuslovna predaja**, 1961.) da bi ih 1965. objavio u vidu pomenute trilogije.

*(Ako ne znaš moju adresu
Piši Orijent ekspresu
U Novopazarskom sandžaku).*

premda je takvih pjesmica bilo bezbroj u vezi sa drugim egzotičnim mjestima, kako u samoj Velikoj Britaniji i njenim kolonijalnim posjedima tog doba, tako i u tim nepoznatim egzotičnim mjestima kakav je morao biti neki tamo "Sandžak". Autorica navodi i priču Hugh Hectora Munroa (1870.-1916.), koji je pisao i pod pseudonimom Saki, pod nazivom "***The Lost Sanjak***" ("**Izgubljeni Sandžak**"), gdje glavnog junaka, koji se pretvara da je neka vrsta autoriteta u balkanskim pitanjima, pitaju o tome "gdje se nalazi *Novibazar*", prije nego ga raskrinkaju kao prevaranta. Munro-Saki je u svojoj burnoj karijeri bio i vojni policajac u Burmi i novinski dopisnik iz Poljske i Rusije, a poginuo je u rovu u Francuskoj za vrijeme Prvog svjetskog rata. U svojim pričama spajao je natprirodne sa stvarnim pojavama i kombinirao mistično sa komičnim i satiričnim, a pokazivao je i posebno zanimanje za životinje kao sredstvo osвете nad pokvarenim čovječanstvom.

Ne čudi, stoga, što je za većinu pisaca i putopisaca region Balkana bio i ostao velika misterija. Njeni ljudi čak i više, jer su se upravo na njma isprobale brojne pogrešne teorije, proistekle iz nerazumijevanja, ili iz potpuno naopako postavljenih ideoloških i svakih drugih pretpostavki. Nije to izolirani i usamljeni slučaj samo sa Balkanom. Svako novo putovanje i prodori ka nepoznatim krajevima svijeta bili su obilježeni sličnim konceptima. U novijoj evropskoj historiji mogla bi se napraviti usporedba sa pokušajima Kristofera Kolona, odnosno Kolumba, da u ime "najkatoličkijih vladara" */los reyes catolicos/* Ferdinanda V. od Aragona (1452.-1516) i Isabelle I. od Castile (1451.-1504.) pronađe alternativni put ka bogatstvima egzotične Indije i Azije. Kada feudalni zapadnovropski vladari nisu uspjeli da svojim krstaškim vojnama otvore direktno te puteve, a njihovi nasljednici shvatili da je Osmansko carstvo suviše snažno da bi se preko njega moglo stići do Novog svijeta, Kolumbov poduhvat je mogao započeti 1492. godine. Treba li podsjetiti da se on desio istovremeno kada je pala Granada, posljednje uporište islamskih vladara na Iberijskom poluostrovu, i kada je tamošnjim Jevrejima dat rok od tri mjeseca da se, ili isele i ostave za sobom svu imovinu, ili pređu na svetu katoličku vjeru. Padom Granade, uništena je i veličanstvena islamska civilizacija na tlu Španije, premda je taj proces potrajao stotinjak i više godina, jer se novi gospodari nisu mogli tako brzo odreći, prije svega, ekonomskog značaja svojih muslimanskih podanika. Ironijom sudbine, upravo su osmanski sultani, tačnije Bajazit

II, primili španske Jevreje – sefarde – kao nenadani dar, koji im je omogućio da dalje unaprijede postignuća u novoosvojenim balkanskim zemljama, ili Rumeliji, kako su Osmanlije obično zvali te prostore na evropskom tlu. U njihovom nazivu je sačuvana uspomena na Rimsko carstvo, čiji se odjeci danas nalaze i u nazivu jedne države na sjeveroistoku regiona – Rumunije (Romania), ali i planine Romanije u blizini Sarajeva.

Ovdje se dotičemo pitanja koje se počelo sve više nametati u svjetlu redefiniranja društvenih, ekonomskih, političkih a posebice i kulturnih odnosa na ovom prostoru posljednjih nekoliko decenija 20. stoljeća. Ono se, prije svega, odnosi na tradicionalni naziv Balkan i njemu pripadajuće implikacije. Uz njega se sve češće pojavljuje i naziv “jugoistočna Evropa”, kao moguća alternativa, ako ne i stvarna zamjena na novonastale promjene u ovom okruženju. Povodi i posljedice nisu nimalo beznačajni. Naziv “jugoistočna Evropa” hoće da uspostavi drugačiju paradigmu, bližu savremenim kretanjima i realnostima postkomunističke Evrope, nastale padom Berlinskog zida 1989. godine i raspadom sfere sovjetskog uticaja. Kako svaki veliki tektonski geopolitički potres, koji dovodi do radikalnih promjena, nastoji da učvrsti svoju prevlast i uspostavom drugačije nomenklature u raznim segmentima društvenog života, čini se da odrednica Balkan pripada prošlosti, ili bar onom njenom višestoljetnom razdoblju osmanske vladavine, od kraja 14. do početka 20. stoljeća. Bugarsko-američka historičarka prof. Maria Todorova-Georgieva je u svojim radovima¹ pokazala kako se modificirao pristup ovom evropskom regionu u posljednjih dvjestotinjak godina, odnosno u završnoj fazi slabljenja i nestanka Osmanskog carstva sa historijske scene kao značajnog i aktivnog katalizatora evropskih događaja.

U knjizi *Imagining the Balkans (Zamišljanje Balkana)*² Maria Todorova podsjeća na višeznačnost ovog toponima, koji prvenstveno ozna-

-
- 1 Prof. Todorova-Georgieva je autorica brojnih knjiga i studija, od kojih treba spomenuti: *Balkan Family Structure and the European Pattern: Demographic Developments in Ottoman Bulgaria* (Struktura balkanske porodice i evropski model: demografski razvoj u Osmanskoj Bugarskoj, American University Press, 1993.), *English Travelers' Accounts on the Balkans (16th-19th century.)* (Zapisi engleskih putnika na Balkanu od 16. do 19. stoljeća, na bugarskom, Sofia, 1987.), *England, Russia, and the Tanzimat* (Engleska, Rusija i Tanzimat, na ruskom, Moskva, 1983; i bugarskom, Sofia, 1980.), *Historians on History* (Historičari o historiji, na bugarskom, Sofia, 1988.), *Selected Sources for Balkan History* (Izabrani izvori za historiju Balkana, na bugarskom, Sofia, 1977.)
 - 2 **Maria Todorova**, *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, New York, 1997. U prevodu na srpski jezik (*Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1999.,

čava ime jedne planine u Bugarskoj, ali i lično ime u Turskoj, odnosno prezime u Bugarskoj. Njena obimna i detaljno priređena studija prati promjenu naziva planine od antičkog grčkog imena Haemus, preko turskog 'Balkan' do sadašnjeg bugarskog imena (Stara planina)¹, ali i postepeno širenje konotacija ka širokom geopolitičkom prostoru s pejorativnim prizvukom. Balkan se sve više počeo koristiti kao simbol za nešto agresivno, netolerantno, barbarsko, polurazvijeno, zaostalo, polucivilizirano, poluorijentalno, a, u krajnjoj liniji, preživjelo i periferno. Na izvjestan način se Balkanu pristupalo kao nekoj vrsti tampon-zone između Zapada, tj. kršćanske kapitalističke Evrope, i Istoka, islamsko-feudalnog Orijenta. Ne čudi, stoga, da su ovi prostori u britanskim imperijalnim planovima i zamislima podvođeni upravo pod pojam 'Near East' (Bliski istok), jer je glavina osmanske imperije bila na uvijek užarenim prostorima geografskog spoja Afrike i Azije, za koje se koristio termin 'Middle East' (Srednji istok), dok je 'Far East' (Daleki istok) obilježavao zemlje poput Kine i Japana, na krajnjm istoku azijskog kontinenta.

Vjerovatno su ovakve konotacije i nedostatak izravnih informacija nagnale njemačkog geografa Augusta Zeunea da u svom djelu *Goea*, objavljenom 1808., primjeni naziv Balkan na cijelo područje Evrope pod tadašnjom osmanskim upravom. Zeune je bio uvjeren da se planina Balkan prostire po cijelom regionu, pa mu se naziv i mogao učiniti odgovarajućim, slično, recimo, Alpima, Apeninima, ili Karpatima. Francuski geolog i geograf Ami Boue je 1830-tih godina pravilno opisao pomenutu planinu, ali je i dalje navodi pod njenim turskim, a ne bugarskim imenom. Drugi zapadnoevropski autori su se u svojim radovima oslanjali na postojeće nazive, za koje su smatrali da potiču iz davnih, a time i neupitnih vremena, a upravo su francuski i britanski autori otpočeli da povezuju geografski pojam sa sociopolitičkom pripadnošću ovih prostora. Nazivi '*la Turquie d'Europe/European Turkey*' (Evropska Turska) su, u predvečerje Berlinskog kongresa 1878. godine, dobili neku vrstu protuteže u terminu *Sudost Europa* (jugoistočna Evropa). Maria Todorova navodi da je ime predložio "uvaženi specijalista za balkanska pitanja, naučnik i diplomata Johann

prevele Dragana Starčević i Aleksandra Bajazetov-Vučen) prevodioci su naslov preveli kao **Imaginarni Balkan**, što ima smisla u kontekstu objašnjenja fenomena metafore Balkana, koji prati konstruiranje slike o ovom prostoru izvan akademskih i naučno utemeljenih promišljanja događaja i koncepcija vezanih za procese promjene nekoliko geopolitičkih paradigmi od kraja 18. stoljeća na ovamo.

1 **Maria Todorova**, *Imagining the Balkans*, op. cit., pp. 1-37.

Georg von Hahn".¹ U tom trenutku su se termini 'Balkansko poluostrvo' i 'jugoistočna Evropa' počeli koristiti kao sinonimi, uz već ranije upotrebljavane nazive 'Balkan' i 'Bliski istok'.

Iako je naziv *Sudost Europa* trebalo da postane "neutralni, ne-politički i neideološki koncept", kako je to pokušao objasniti Otto Maull skoro pedeset godina poslije², i njega je pratila sudbina prethodnog termina 'Balkan'. Čini se da su austrijski i njemački liberalno nastrojeni političari i naučnici prvi počeli da dosljedno primjenjuju ovu odrednicu, u skladu sa svojim shvatanjima geopolitičkih kretanja u sumrak I. svjetskog rata. Zvaničnici Njemačkog carstva su u ovom nazivu vidjeli odgovarajuću korespondenciju svojim shvatanju ogromnog prostora između Njemačke i Rusije (*Mitteleuropa* – Srednja Evropa), koje je samo donekle pokrivalo i ono što su označavali kao "*Balkanhalbinsel*" (Balkansko poluostrvo). Austrijski političari su se rado služili nazivom *Sudost Europa* nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine, dok je isti termin postao "važan koncept u geopolitičkim pogledima nacističke Njemačke tridesetih godina 20. stoljeća".³ On je zauzimao jednu od ključnih strateških tački u budućem ekspanzionističkom naporu Trećeg Reicha ka 'prirodnim pravcima njegovog proširenja' na Istok i Jugoistok evropskog kontinenta.

Dobro je poznato kako su se razvijali nacistički planovi uoči i tokom Drugog svjetskog rata, te kakav su razorni tektonski efekat proizveli na narode Balkana u tom razdoblju. Skoro pedeset godina kasnije, američki novinar i publicista Robert D. Kaplan je prokrstario ovim prostorima, od Rumunije preko tadašnje Jugoslavije do Grčke. U svojoj kontroverznoj knjizi *Balkan Ghosts (Duhovi Balkana)* u jednom trenutku se iznenada prisjetio stiha iz Shakespeareove drame *Life and Death of King John (Život i smrt kralja Johna)*: "So foul a sky clears not without a storm." (Tako tmurno nebo ne da se očistiti bez oluje).⁴ Kaplan je iznio tvrdnju da je preduga historija etničkih sukoba conflicts "made the Balkan sky so foul that now, sadly, a storm was required to clear it. (učinila balkansko nebo tako tmurnim da, je što je najtužnije, potrebna oluja da ga raščisti)".⁵ Iako su Kaplanove opservacije nastale potkraj osamedesetih godina 20.

1 Ibid., p. 28.

2 Otto Maull, "Landerkunde von Sudosteuropa", *Enzyklopedie der Erdkunde*, Leipzig & Vienna, 1929, p. 299.

3 Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, p. 28.

4 Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts: A Journey through History*, Papermac, London (1993), p. 287.

5 Ibid.

stoljeća i u knjizi završavaju neposredno uoči ratnih razaranja na prostorima tadašnje Jugoslavije, njegova konačna ocjena o budućoj sudbini balkanskih država i njihovih raznovrsnih naroda je ipak optimistična:

*“I sensed an overwhelming exhaustion: of not wanting to pursue any dreams except the most personal and materialistic ones. Although people had always been motivated by the prospect of a better life for themselves and their children, never before did they seem so determined – and so politically able – to accept nothing less. The Enlightenment was, at last, breaching the gates of these downtrodden nations. A better age would have to follow.”*¹

(Osjetio sam iscrpljenost koja me je preplavila: nisam više htio da idem za bilo kakvim snovima osim za onim najličnijim i materijalističkim. Iako su ljude oduvijek motivirale perspektive boljeg života za sebe i njihovu djecu, čini se da kao nikad prije nisu bili odlučni – i politički tako moćni – da ne prihvate ništa manje od toga. Prosvjećenost je, napokon, počela rušiti kapije ovih potlačenih naroda. Moralo je uslijediti bolje doba).

Kao da se autor sjetio onih Shelleyjevih stihova iz pomenutog spjeva *Hellas!* Treba naglasiti da je Kaplanovo mišljenje rezultat sedmogodišnjeg iskustva kao inostranog dopisnika iz regiona sa sjedištem u Atini. Njegova knjiga je čudna mješavina novinarskih i historijskih referenci i ličnih tumačenja susreta sa zanimljivim ljudima, pretežno iz intelektualnih krugova – a ima tu pisaca, kolega novinara, historičara, vjerskih uglenika – ali i posve običnih ljudi, koje je prikazao kao posljednje ostatke prošlosti u zemljama koje ih više nisu htjele priznati kao svoje sugrađane. Kaplan je krenuo na putovanje u potrazi za nestalim jevrejskim zajednicama Balkana – od grčkog grada Soluna, nekada najbrojnije jevrejske zajednice na Balkanu, do habsburškog Beča. Usput je shvatio da nema ni nekih drugih etničkih skupina, koje su vjekovima bile prisutne na tim prostorima, kao što su, recimo, bili njemački doseljenici (*folksdeutscher*) u sjevernoj Rumuniji ili Vojvodini. U predvečerje raspada komunizma u istočnoj Evropi, te su zajednice gotovo istrijebljene, ili im je nasilno oduzet etnički i svaki drugi identitet, kao što je bio slučaj u Bugarskoj, gdje je izvršena gotovo potpuna bugarizacija i kristijanizacija tamošnjih muslimana-Pomaka. Ne treba, onda, da čudi što se Kaplan prisjetio upravo onog engleskog vladara, kralja Johna s nadimkom Lackland, kod nas poznatijeg kao Džon bez zemlje, istog onog vladara koji je pod pritiskom svojih barona bio prisiljen

1 Ibid.

izdati **Magna Charta Libertatum** (Veliku povelju sloboda, 1215.), koja se smatra temeljem parlamentarizma u svijetu.

Potkraj 20 stoljeća narodi Balkana su se ponovo suočili sa situacijom u kojoj su toliko puta ranije već bili njihovi preci. Nakon pet decenija življenja u relativno stabilnom geopolitičkom ustrojstvu, bez oružanih sukoba i posvemašnjih unutrašnjih lomova, došla je u pitanje daljnja opstojnost cjelokupnog unutrašnjeg i spoljnog okruženja. Ovog puta se nije mijenjala samo društveno-politička paradigma i smjena jednog društvenog sistema drugim, nego je stubokom protreseno njihovo duhovno i materijalno biće. Bilo bi možda ispravnije govoriti o “bićima”, jer su ona na ovim prostorima neminovno pluralna – višestruka, multikonfesionalna i multietnička, a napose i multikulturalna. U sumrak opadanja i nestanka komunističkog svjetonazora kao aktivnog činioca sa svjetske scene, ponovo su se probudili duhovi prošlosti i nesmiljeno razorili višestoljetne veze, koje su ove prostore držale na okupu. Pri tome mislimo na neophodnu međuzavisnost ljudi i narodâ, vjerâ, običajâ i kulturâ, koje su se ispreplele u specifičnom modusu življenja i opstanka pod tuđinskom vlašću. Kada su s početkom 20. stoljeća sa historijske scene otišli i Habsburško i Osmanlijsko carstvo, na njihovim razvalinama su nastale nove, suverene države. Pod dojmom oslobodilačkih, balkanskih ratova taj se proces pejorativno nazvao “balkanizacijom”. Ona je podrazumijevala fragmentaciju, rascjepkanost, svojevrsni nered (Krežinu “balkansku krčmu”) i retrogradnost, nerijetko povezanu i sa općim prihvatanjem odrednice “Balkan” kao preživjele društveno-historijske i kulturološke kategorije. Za narode s ovih prostora, u to vrijeme, ona je imala pretežno aktivističku i pozitivnu konotaciju, kako je to jednom prilikom pojasnila ranije pomenuta historičarka Maria Todorova.¹ U vremenu između dva svjetska rata ta se konotacija širila i donekle učvrstila pod egidom ideološko-političkih potreba tamošnjih režima. Na izvjestan način je nanovo oživljena nastankom komunističke paradigme na ovim prostorima 1945. godine u ozračju zategnutih odnosa između Istoka i Zapada i vremenu “hladnog rata”. Tada je promovirana i neuspješna ideja Balkanske federacije, u koju su, pored Jugoslavije i Bugarske, potencijalno mogle ući još Albanija i Rumunija, te u nekoj dalekoj perspektivi još i Grčka i Turska. Kako su ove dvije potonje

1 “Međutim, ne treba zaboraviti da Balkan može biti i pozitivna metafora. Makar je to izuzetak, u Bugarskoj od devetnaestog stoljeća pa nadalje Balkan označuje nezavisnost, slobodoljublje, hrabrost, ponos, te postaje inspiracija za egzaltiranu poeziju i prozu.” U: Muharem Bazdulj, “Balkan nije ni bolji ni gori – Marija Todorova: Intervju *Dana*”, *Dani*, br. 218, 10. avgust 2001.

zemlje bile na krajnjem jugoistoku vojno-političkog saveza SAD i zapadnoevropskih zemalja (NATO, 1949.), njegovo “južno krilo” i, uvjetno rečeno, slaba karika njegove ukupne odbrane i uticaja; ova ideja nije mogla imati stvarnu budućnost. Tim prije, što je nakon sukoba Tita i Staljina, 1948. godine, te smrti bugarskog državnika Georgi Dimitrova kao, vjerovatno, najiskrenijeg pobornika približavanja balkanskih naroda i zemalja u postratnom razdoblju, ona ostala, uglavnom, na razini sportskih susreta regiona (Balkanske igre), odnosno uobičajenih oblika kulturne razmjene bez određenih formi koje bi u nazivu ukazivale na geografsku i sličnu povezanost ljudi s ovih prostora.

Po ko zna koji put je podijeljenost prostora uticala i na zaustavljanje normalnih protoka ljudi i ideja koje su mogle strujati u pozitivnim smjerovima. Do napretka nije došlo ni u doba izvjesnog otopljanja odnosa između dva suprotstavljena geopolitička bloka, jer se jugoslavensko političko vođstvo, početkom šezdesetih godina, okrenulo tzv. Trećem svijetu, svijetu novooslobođenih zemalja Afrike, Azije i Latinske Amerike, svijetu nesvrstanih. Taj svojevrsna trojna ravnoteža je kako-tako funkcionirala do početka osmadesetih godina, kada su se, simbolički nakon smrti predsjednika Tita u Jugoslaviji, i slabljenja globalnog uticaja komunističkih ideja, počeli redefinirati ukupni odnosi u regionu. Za razliku od baltičkih i srednjoevropskih komunističkih zemalja sovjetskog lagera, koje su se relativno lako i bez krvi razdružile iz dotadašnjih saveza i prihvatile uključivanje u globalni kapitalistički, “novi” poredak; na ovim prostorima je došlo do “trećih balkanskih ratova” i druge “balkanizacije”.

Ovi procesi su se dešavali u okviru radikalne promjene svih onih međuzavisnih slojeva, koji su strahovitim tektonskim poremećajima, pokidali ne samo međusobne veze i odnose, nego, u najvećoj mjeri, narušili samo tkivo regiona, njegov temeljni međuzavisni kulturni i duhovni substrat na više razina. Vanjski i unutrašnji srazovi su se katastrofalno odrazili na opću situaciju u svakoj od novonastalih država, a, budući da su ti procesi još uvijek u toku, u znatnoj mjeri su doprinijeli osjećanju izgubljenosti i konfuzije kod svakog pojedinačnog čovjeka. Stotine hiljada mrtvih i milioni raseljenih ljudi ostavili su svakog pojedinca na Balkanu zapitanog nad sopstvenom budućnosti, ali i sudbine uže, etničke, i šire, društveno-političke zajednice.

Naizgled, ranije geopolitičke podjele, suprotstavljene ideološki koncepti i sistemi više nisu bili prepreka trajnijem određivanju bolje sudbine ovog prostora, u skladu s onom starom poslovicom, na koju je očito mislio i Robert Kaplan, *Post nubilla, phoebus* (poslije kiše, sunce). Ona se može

prepoznati i u nastojanju da se na drugačijim osnovama postavi budućnost regiona u okviru općeprihvaćene paradigme o “Evropi regija”. Iz tog razloga se aktivirala odrednica “jugoistočna Evropa”, kao možda primjerenija ili neutralnija u sadašnjoj fluidnoj situaciji od dosadašnjeg podvođenja pod termin “Balkan”. Ona je našla svoju geopolitičku okosnicu u Paktu stabilnosti, potpisanom potkraj jula 1999. upravo u Sarajevu. Činjenica je da ta ideja teško i veoma sporo zaživljava mora se shvatiti i kao rezultat nastavljanja trusnih potresa u samom regionu, ali i negovom okruženju sa, doslovno, svih strana svijeta. Iz tih razloga se termin “Balkan” i dalje koristi kao trenutno opravdaniji za sadašnju situaciju, a “jugoistočna Evropa” je mogući model za budućnost. Kao što je ranije naznačeno, riječ je o daljnjem shvatanju podjela na zemlje zapadnog i istočnog Balkana, pri čemu su postkomunističke zemlje Bugarska, Rumunija i Moldova u startu isključene iz takvih određenja. S druge strane, one ostaju u igri kao budući značajni činioci u strukturi “jugoistočne Evrope”, unutar koje se postepeno naglašava uloga Grčke, kao članice Evropske unije i NATO-a, dakle, jedine zemlje koja je ranije uspješno položila stroge ispite i kriterije za privilegiranu pripadnost razvijenom svijetu Evrope na početku 21. stoljeća. Na suprotnom kraju regiona, tu ulogu priželjkuje i donekle se u njoj već nalazi Slovenija, kao privredno razvijenija i društveno stabilnija od svih drugih država u regionu. Ne čudi, onda, što se upravo u Grčkoj i Sloveniji brže razvijaju i podstiču intraregionalne institucije koje, budući da ostale zemlje nemaju čime da osnaže svoje eventualne prednosti na tom planu, nastoje da daju pečat upravo na razini saradnje u oblastima kulture, nauke, obrazovanja i sporta.

Samo po sebi, to ne mora biti proces koji će na duže staze štetiti stvaranju sređenih i stabilnih prilika u regionu. Uporedo sa ekonomskim snaženjem svih zemalja u vremenu globalne tranzicije i novog svjetskog poretka, trebalo bi da se snažno podstaknu i procesi jačanja novih ostvarenja u domenu kulturnih gibanja. U izvjesnoj mjeri oni se već iskazuju kroz pojedinačne iskaze nekih stvaralaca, čiji rezultati plijene pažnju ne samo ljudi iz zemalja iz kojih su potekli, nego i svijeta u cjelini. Bez novih djela vrhunske vrijednosti iz književnosti, arhitekture, likovnog i muzičkog iskaza, filma, TV i raznih savremenih multimedijalnih formi, koja će se nesmetano prelijevati i međusobno komunicirati kako unutar regiona, a potom i u okviru Evrope i svijeta; neće se bitnije promijeniti karakter novih vizija boljeg svijeta u kojem bismo htjeli da živimo.